

OVERPEINZINGEN

MARCUS AURELIUS
ANTONINUS

Een filosofisch dagboek

AnkhHermes

In de Patroon-serie verzamelt AnkhHermes de poëtische wijsheid van de wereld. Eerder verschenen in deze reeks:

Lao Tzu / Ursula K. Le Guin – *Tao Te Ching*

Rumi – *Het kleine boek van het leven*

Hafiz / Wali van der Zwan – *Verzen uit het boek van de ziel*

Hernieuwde uitgave 2023

Serie: Patroon

Vertaling Stichting School voor Filosofie, Amsterdam

Omslag Villa Grafica

Binnenwerk Stampwerk

NUR 728

ISBN 9789020220094

ISBN e-book 9789020219920

© 2003 Nederlandse vertaling Uitgeverij Ankh-Hermes bv, Deventer

© 2023 Uitgeverij AnkhHermes, onderdeel van VBK|media, Utrecht

Alle rechten voorbehouden. Niets van deze uitgave mag worden gereproduceerd, op welke manier dan ook, zonder schriftelijke toestemming van de uitgever, behalve in het geval van korte aanhalingen gebruikt in beschouwende artikelen of recensies uiteraard met vermelding van de bron.

Uitgeverij AnkhHermes vindt het belangrijk om op milieuvriendelijke en verantwoorde wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie van het papieren boek van deze titel is daarom gebruikgemaakt van papier waarvan het zeker is dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

www.ankh-hermes.nl

INHOUD

Woord vooraf bij deze vertaling 7

Over Marcus Aurelius Antoninus en zijn
'Over-peinzingen' 9

Boek een	13
Boek twee	23
Boek drie	31
Boek vier	41
Boek vijf	57
Boek zes	73
Boek zeven	89
Boek acht	105
Boek negen	121
Boek tien	135
Boek elf	149
Boek twaalf	163

Noten 173

WOORD VOORAF BIJ DEZE VERTALING

Bij het vertalen van deze in een soort dagboek opgetekende overpeinzingen van keizer Marcus Aurelius Antoninus, komt men onvermijdelijk voor een aantal vragen te staan met betrekking tot het filosofische systeem dat Marcus Aurelius volgde. Dat het hier de stoïcijnse filosofie betreft, zal iedereen erkennen, vooral omdat Marcus Aurelius zijn stoïcijnse leermeesters en bronnen herhaaldelijk noemt.¹

Marcus Aurelius onderscheidt zowel bij de mens als bij de schepping in haar geheel het bestaan van drie werelden: de wereld van de fysieke belichaming, de wereld van de denkende geest en de wereld van het hart en het intellect. Deze drie werelden worden door de natuur bijeengehouden. Ook vormt de natuur van de mens één geheel met de meest subtiële of causale wereld, die van het hart en het intellect, die tevens de Logos, of het Woord omvat (zie ook Joh. 1:1). Het Woord, de Logos, vormt de kern van ieder menselijk wezen. Het is de bron van zijn bestaan en geeft de mens zijn ontelbare mogelijkheden. De Logos is wezenlijk goed en de waarheid zelf. Wanneer het woord Logos in de tekst met ‘rede’ wordt vertaald, is het dus van groot belang te bedenken dat dit begrip ‘rede’ bij de Griekse filosofen een grootsere en diepere betekenis had dan nu. Het begrip ‘rede’ had voor hen veel meer de absolute kwaliteit van de ‘waarheid’, het ‘goede’. Dat kan ook niet anders, want de werkelijke betekenis van ‘Logos’ (de rede) is ‘Woord’. De natuur is als het ware de substantie waarin het Woord werkzaam is en dient om de

manifestatie van de oneindige variatie in de schepping mogelijk te maken.

Ten slotte spreekt Marcus Aurelius regelmatig over het 'leidend beginsel' (*hègemonikon*) of de 'gids'. Wij hebben dit woord meestal vertaald met 'onderscheidingsvermogen', omdat daarin ook de betekenis 'gids' is vervat. De activiteiten van de drie genoemde werelden vallen uiteen in die van de zintuiglijke waarneming (*aisthèsis*), de geestelijke activiteit of gedachtewereld (*fantasia*) en de wereld van kennis (*dianoia*). De overeenkomst van dit systeem met de Indiase vedantafilosofie is frappant. Ook daar gaat men immers uit van een driedeling in de schepping en van het Woord als oorsprong van ieder schepsel, en kent men het leidend beginsel (*buddhi*) en de nauwe verwevenheid van hart en intellect (*chitta*) met de natuur (*prakriti*). Ook hier onderscheidt men waarneming, gedachte en kennis.

Deze overwegingen hebben een belangrijke rol gespeeld bij de totstandkoming van deze vertaling, waarvoor gebruik is gemaakt van de tekstuitleg van C.R. Haines (The Loeb Classical Library, nr. 58).

De vertalers

OVER MARCUS AURELIUS ANTONINUS EN ZIJN 'OVERPEINZINGEN'¹

De Engelse schrijver Henry James schreef in het begin van de vorige eeuw naar aanleiding van een bezoek aan Rome het volgende: 'In de hoofdstad van het christendom wordt het christelijk geweten het best vertegenwoordigd door het beeld van een heidense keizer'.

De schrijver doelt hier op het bronzen ruitersstandbeeld van Marcus Aurelius Antoninus uit de tweede eeuw, dat door Michelangelo op de Piazza del Campidoglio werd geplaatst. Marcus Annius Verus, de toekomstige keizer, werd op 26 april van het jaar 121 na Christus geboren als zoon van de Romeinse edelman Annius Verus. Nadat zijn beide ouders jong stierven, werd hij geadopteerd door zijn grootvader, die ook Annius Verus heette. Verschillende goede leraren zorgden voor zijn opvoeding volgens de richtlijnen van de stoïcijnse filosofie. Toen de jonge Annius Verus zeventien jaar was, stierf keizer Hadrianus. Deze werd opgevolgd door Aurelius Antoninus, wiens vrouw Faustina een tante van Marcus was. Omdat de nieuwe keizer zelf geen zoon had, adopteerde hij zijn jonge neef, veranderde diens naam in Marcus Aurelius Antoninus, benoemde hem tot zijn opvolger en liet hem trouwen met zijn dochter Faustina. Van zijn zeventiende tot zijn veertigste jaar bestudeerde Marcus de kunst van het regeren en bereidde hij zich voor op zijn keizerlijke plichten. Hoewel in die jaren het immense rijk van de Pax Romana, dat zich uitstreckte over geheel West- en

Zuid-Europa, Klein-Azië, Armenië, Syrië en Noord-Afrika, door de keizerlijke administratie onderhouden werd, kwam de last van het regeren toch grotendeels neer op de persoon van de keizer zelf. Toen Antoninus in 161 stierf, nam Marcus tegen de wil van de senaat Lucius Verus, de andere geadopteerde zoon van Antoninus, bij zich op de troon en werd Rome voor het eerst geconfronteerd met de aanblik van twee keizers. Vrijwel onmiddellijk kwam er een einde aan de jarenlange rust in het rijk. Een pestepidemie brak uit, vloedgolven vernielden het graan en veroorzaakten hongersnood, oorlogen braken uit en Marcus, misschien wel de meest vredelievende van alle keizers, zag zich genooddaakt om zelf het commando van zijn troepen op zich te nemen. Tijdens zijn laatste veldtochten gebruikte hij zijn eenzame uren om zijn gedachten 'tot zichzelf' op papier te zetten. Hij stierf op 17 maart 180, waarschijnlijk aan de pest.

Van de drie richtingen die de stoïcijnen bestudeerden – logica, fysica en ethiek – houden de geschriften van Marcus Aurelius, net als de uitspraken van Epictetus, zich voornamelijk bezig met de ethiek. Deze geschriften bevatten veelvuldige aanwijzingen hoe men zich zo kan gedragen dat men leeft in overeenstemming met de natuur. Hierbij dient men voor ogen te houden dat de stoïcijnen een leven overeenkomstig de natuur beschouwen als de weg die leidt tot het voornaamste doel van de mens: volkomen geluk. De beschouwingen van Marcus Aurelius 'tot zichzelf' zijn het resultaat van een levenslange zelfbeschouwing en kunnen eenieder die geluk zoekt vele waardevolle aanwijzingen geven.

Evenals de bijbel ons voorhoudt dat het Koninkrijk der Hemelen in ons is, zegt ook Marcus Aurelius dat de mens dit geluk alleen in zichzelf kan vinden. In Boek twee zegt hij:

Wie zijn aandacht niet richt
op wat zich afspeelt in de ziel van een ander,
is niet ongelukkig,
maar wie zijn eigen zielenroerselen niet
aandachtig volgt,
moet wel ongelukkig zijn.

Een bloem opent zich om bevrucht te worden en zaad te dragen, zodat er opnieuw een plant kan ontstaan. De zeer grote belangstelling die er gedurende vele eeuwen is geweest voor de geschriften van Marcus Aurelius is beslist een aanwijzing voor hun praktische waarde in dit proces van geestelijke bevruchting.

BOEK EEN

1. Van mijn grootvader Verus leerde ik wat hoffelijkheid en wat gelijkmoedigheid is.
2. Van wat ik over mijn vader hoorde en mijzelf daarvan herinner, leerde ik bescheidenheid en mannelijkheid kennen.
3. Van mijn moeder leerde ik eerbied voor de goden en vrijgevigheid, de afwijzing van alle kwaad, zowel in daden als in gedachten, en bovendien een sobere leefwijze, die zo anders is dan die van de rijken.
4. Aan mijn overgrootvader heb ik het te danken dat ik geen openbare school heb bezocht, maar thuis van goede leraren les kreeg; hij leerde mij inzien hoe nuttig het is hier middelen voor uit te trekken.
5. Het was mijn voogd die mij voorhield om bij de wagenrennen niet te dwepen met de Groenen of de Blauwen, bij de gladiatorgevechten geen voorkeur te hebben voor strijders met lichte of zware schilden, en om niet op te zien tegen inspanningen, met weinig tevreden te zijn, mijn eigen boontjes te doppen, mij niet met andermans zaken te bemoeien en niet te luisteren naar kwaadsprekerij.
6. Het was Diognetus die mij leerde geen tijd te verdoen met onbenullige zaken, geen vertrouwen te hebben in de praatjes

van opscheppers, bedriegers, kwakzalvers of geestenbezweerders, er geen liefhebberijen op na te houden, zoals het kweken van kwartels, en om het te verdragen wanneer mensen zeggen wat zij op hun hart hebben. Hij maakte mij vertrouwd met de filosofie en liet mij eerst de werken van Baccheius en vervolgens die van Tandasis en Marcianus lezen. Als jongen liet hij mij al dialogen schrijven en liet hij mij kennismaken met onder een dierenvel slapen op een veldbed en andere aspecten van de Griekse opvoeding.

7. Dankzij Rusticus ging ik inzien dat ik mijn karakter moest bijschaven en dat ik mij niet moest bezighouden met de uitgebreide theorieën van de sofisten en met hun spitsvondige retoriek, waarmee zij de schijn ophouden asceten of weldoeners te zijn. Hij leerde mij om mij verre te houden van gekunstelde uitspraken en van een zogenaamd dichterlijk en verfijnd taalgebruik. Ook leerde hij mij om in mijn privéleven geen ambtsgewaad te dragen of buitenissige dingen te doen. Hij leerde mij hoe ik op een natuurlijke manier brieven kon schrijven, waarbij hij de brief die hij mijn moeder uit Sinuessa stuurde als voorbeeld nam. Wanneer iemand boos was geworden en tegen mij was uitgevallen, moest ik, zodra hij het wilde bijleggen, mij zonder verzet met hem verzoenen. Ik moest nauwkeurig lezen en niet tevreden zijn met algemene indrukken, en niet te snel instemmen met iemand die welbespraakt is. Ook kwam ik dankzij hem in aanraking met de werken van Epictetus, die hij mij uit zijn eigen bibliotheek te lezen gaf.

8. Van Apollonius leerde ik op mijzelf te vertrouwen, niets aan het toeval over te laten en uitsluitend naar de stem van de rede te luisteren, zonder daar ook maar een moment van af te wijken. Van hem leerde ik ook om altijd dezelfde te blijven,

zelfs onder zware beproevingen zoals het verlies van een kind of een langdurige ziekte. Bovendien leerde hij mij in de praktijk te zien dat men zelfs bij de onstuimigste persoon onbewogen aanwezig kan blijven, en dat men geduld moet hebben met degenen die wij lesgeven. Ook ging ik dankzij hem inzien dat de mens kennelijk de mening is toegedaan dat zijn eigen ervaring en de mogelijkheid om de principes van het leven te volgen tot zijn geringste gaven behoren. Hij leerde mij ook hoe ik complimenten van vrienden in ontvangst moest nemen zonder daardoor van hen afhankelijk te worden of er onverschillig voor te zijn.

9. Van Sextus leerde ik een vriendelijk mens en een goede huisvader te zijn. Hij maakte mij vertrouwd met het idee om volgens de natuur te leven, en met de kunst om waardig en toch eenvoudig te zijn. Hij voelde de behoeften van zijn vrienden aan en leerde mij verdraagzaam te zijn jegens onwetende en onnozele mensen. Het was een genoegen met hem om te gaan, omdat zijn vermogen om bij iedereen de juiste toon te treffen te prefereren was boven elke vorm van vleierij. Daardoor had iedereen groot respect voor hem. Ook waren zijn inzicht in de basisprincipes van het leven en de manier waarop hij die benaderde en onderzocht voor mij een voorbeeld. Hij liet nooit woede of andere negatieve emoties zien, maar was altijd juist vol genegenheid. Zonder ophef wist hij iemand te prijzen. Nooit liet hij zich voorstaan op zijn grote kennis.

10. Bij de taalgeleerde Alexander viel mij zijn grote verdraagzaamheid op. Hij bespote of bekritiseerde nooit mensen met een buitenlands accent, een gebrekkige taalbeheersing of een verkeerde uitspraak, maar liet hen juist tactvol de juiste uitspraak horen in het antwoord dat hij gaf. Soms ging hij op

het onderwerp in en niet op de uitspraak ervan, of koos hij een subtiele manier om het juiste taalgebruik aan te geven.

11. Dankzij Fronto ontdekte ik hoezeer roddel, opschepperij en huichelarij bij de heersende klasse horen. Ik zag dat de mensen die aanzien hebben, als het om liefde gaat doorgaans enorm tekortschieten.

12. Alexander de Platonist leerde mij het volgende: ‘Zeg of schrijf andere mensen niet te vaak of zonder reden onnodig dat u geen tijd hebt. U mag het excuus dat u het te druk hebt niet voortdurend gebruiken om u te onttrekken aan uw plichten jegens anderen’.

13. Catulus gaf mij de raad om het verwijt van een vriend, ook als het ten onrechte is, niet naast mij neer te leggen, maar te proberen de vriendschap te herstellen. Ook leerde hij mij vol lof te zijn over mijn leraren, zoals Athenodotus over Domitius. Catulus was het toonbeeld van een vader die oprecht van zijn kinderen houdt.

14. Van mijn broeder Severus leerde ik wat naastenliefde, liefde voor de waarheid en liefde voor rechtvaardigheid zijn. Dankzij hem ken ik Thrasea, Helvidius, Cato, Dion en Brutus. Door hem kreeg ik het idee van een rechtsstaat met één wet die aan iedereen gelijkheid en vrijheid van meningsuiting geeft, en een gezag dat vóór alles de vrijheid van zijn onderdanen respecteert. Verder leerde ik door hem de kalmte en evenwichtigheid kennen die voortkomen uit de bestudering van de filosofie, en de bereidheid om het goede te doen voor anderen en met gulle hand te geven, en tevens optimisme en vertrouwen te hebben in de genegenheid van mijn vrienden. Wanneer hij iets afkeurde, stak hij zijn me-

ning niet onder stoelen of banken. Hij liet zijn vrienden niet in onwetendheid, maar gaf hun duidelijk te kennen wat hij wel en niet wilde.

15. Maximus liet mij zien wat zelfbeheersing en standvastigheid zijn, en goede moed te houden onder alle omstandigheden, zelfs bij ziekte. Vriendelijkheid en waardigheid waren in de juiste mate in zijn karakter vertegenwoordigd. Elke taak die op zijn weg kwam, vervulde hij zonder tegenstribbelen. Iedereen kon erop vertrouwen dat hij meende wat hij zei en dat hij met zijn daden nooit iets kwaads in de zin had. Hij stond open voor het onbekende en was niet snel uit het veld geslagen. Nooit was hij gehaast, aarzelend, radeloos, neerslachtig, gemaakt vrolijk, humeurig of achterdochtig. Zijn goede daden, zijn vergevingsgezindheid en zijn oprechtheid zijn voor mij altijd een voorbeeld geweest. Hij maakte eerder de indruk een mens te zijn die van nature integer is, dan iemand die op het rechte pad moet worden gehouden. Niemand had reden om te denken dat Maximus op hem neerkeek, of om te veronderstellen dat hij meer was dan Maximus. Naast al deze eigenschappen had hij een heerlijk gevoel voor humor.

16. In mijn vader bewonderde ik de zachtmoedigheid en de vasthoudendheid waarmee hij zich aan weloverwogen beslissingen hield. Vleierij liet hem koud. Hij hield ervan hard te werken en door te zetten, en hij luisterde altijd naar wie iets bijdroeg aan het algemeen belang.

Hij hield zich altijd aan zijn voornemen iedereen te geven wat hem toekwam. Hij wist uit ervaring wanneer het nodig was de teugels aan te halen of te vieren. Bovendien wist hij hoe hij de onstuimige begeerten van jonge mensen een halt moest toeroepen.